

KÖNYVSZEMLE

TÓDOR Csaba, *Szimbólum, rítus, dráma. Angliai és erdélyi unitárius temetésekről* (Budapest: Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, 2018), 322 pp.

Szakmai, de laikus szemmel nézve is izgalmas könyv a Tódor Csabáé, aki jelenleg a székelykeresztúri unitárius egyházközség lelkésze. 1994–1999 között volt a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának a diákja, majd unitárius lelkészként Kénosban, Lókodban és Homoródszentpálon tevékenykedett. Balázs Ferenc-ösztöndíjasként a berkeley-i Starr King-főiskolán képezte magát, majd következett az angliai Sharpe-ösztöndíj, amely lehetőséget biztosított arra, hogy Manchesterben végezessen mesteri, illetve doktori tanulmányokat. Könyve hosszú kutatási folyamat eredménye: 2009–2017 között a manchesteri Unitarian College hallgatójaként gyűjtötte hozzá az anyagot, és az ottani doktori iskola a kutatást, pontosabban a kutatás eredményét doktori címmel jutalmazta.

A könyv témája a temetés – a súlyos témát az a mód, ahogyan a szerző megközelíti, igencsak emberközelbe hozza. Nem a temetés homiletikai, szónoki kérdései, nem is annyira a liturgikai vagy pasztorálpszichológiai vonatkozásai foglalkoztatják, hanem a temetés teológiai háttere, illetve a te-

metésen megjelenő különböző népi elemek, pontosabban az egyházi és a népi elemek keveredése a temetési szertartásban.

Innen az érdekes cím is: szimbólum, rítus, dráma – a szerző a temetést szimbólumként, rítusként, illetve drámaként vizsgálja megfelelő szakirodalmi háttérrel, de nem hiányzik a személyes viszonyulás megrajzolása sem: a különböző interjúk és a saját naplófeljegyzései a mély személyes érintettséget jelenítik meg.

A laikusok számára a könyv legnehezebben érthető része a szakirodalmi háttér, az elméleti keret megrajzolása. Ne bizonytalanodjon el senki, amikor a szimbólum, a rítus és a dráma megértéséhez a XX. század nagy gondolkodóinak elméleteiről olvas! A szerző ugyanis úttörő módon az unitárius temetési liturgia kutatására alkalmazta Arnold van Gennep, Victor Turner és Paul Tillich módszereit. Van Gennep klasszikus rítusmodelljét azzal a céllal használta, hogy leírja és elemezze a teológia mint a rítus tartalmi része és az ekkleziológia mint a rítus formai része közötti kapcsolatot. Turner szimbólummodellje, valamint a

Tillich korrelációs módszere szerinti vizsgálódás hozzásegít a temetés formai és tartalmi elemeinek elemzéséhez. Tódor Csaba érdeme, hogy az idehaza népszerű historicitás, illetve a temetés teológiai kérdésének a vizsgálata mellett a nyugati egyetemeken már régóta bevett kontextuális elemzést is folytat munkájában.

A kutatás egyik kiindulópontja az, hogy a szerző számára egyértelmű, az unitárius teológiát mindig is egy belső feszültség jellemezte. Ez a feszültség jól kimutatható a temetési szertartás formája és a tartalma között. Az volt a célja, hogy jobban azonosítsa és elemezze ezt a forma és tartalom közötti feszültséget a brit és erdélyi unitárius rítusok kontextusában. Mindkét kultúrában a temetés sajátos társadalmi és teológiai jellegzetességekkel rendelkezik. Ez természetes, hiszen a rítus nem valahonnan bepottyant ezekbe a kultúrákba, és nem is légtüres térben él! A feszültségnek egy másik forrása ott keresendő, ahol a kanonizált, hivatalos egyházi teológia és szertartástan találkozik a népi elemekkel, azzal a területtel, ami mellékes, másodlagos, megtűrt és helyi vagy magánjellegű gyakorlatként van jelen a temetési szertartásban, de ami igen sok esetben a résztvevők lelkében valójában főszerepet játszik.

Ez a feszültség a könyvben úgy jelenik meg, mint módszertani probléma, mert a temetési szertartás valahogyan összekapcsolja a hivatalosan

elismert teológiai és népi elemeket. A népi elemek közül nagyon sokat „megtűr” a hivatalos egyház, amikor azt mondja, hogy a szertartás ötvözi ezeket a helyi szokásokat, de sok olyan elem is van, amit kimondottan elutasít, anélkül, hogy a jelenséget megmagyarázná. Ilyen például a virrasztóban a kártyázás, amiről az a „kanonizált” feljegyzés, hogy „nem odaillő”.

A személyes elemek, amelyek Erdélyben egyértelműen népi elemek, Angliában, az ún. társszerkesztésű temetési rítusokban tűnnek föl látványosan. A társszerkesztés azt jelenti, hogy a tágabb teológiai és egyházi keret megengedi, hogy a gyászoló család és a lelkész együtt, a család szükségleteinek figyelembevételével alkossák meg a temetési szertartást. A temetés előtt a család találkozik a lelkéssel, és megbeszélnek, hogy milyen elemek kerüljenek a szertartásba. Ezek lehetnek konkrét imák, énekek, szövegek, de akár mozgás is. Tehát együtt tervezik meg a szertartást, és nagyon sok esetben a temetést együtt „vezényeli le” a pap a gyászoló család valamelyik tagjával. Az angliai unitáriusok esetében elmondható, hogy a családi szükségletek elemei és az egyház által használt szertartási elemek között nincs különbségtétel, mert felfogásuk szerint ezek egyenértékűek. Úgy tartják, hogy a két szertartási elemtípus között nem fölé- vagy alárendelési viszony van, hanem mellérendelési.

A könyv hat nagy fejezetet tartalmaz, mindegyik fejezet pedig jól elhatárolt alfejezeteket:

Az I. fejezetben a forrásirodalom áttekintése történik. Ennek a fejezetnek az a célja, hogy azonosítsa néhány kulcsfogalmat, amelyek fontos szerepet játszottak az unitárius temetés teológiai hátterének a megalapozásában. Fontos megjegyezni, hogy kimondottan a temetésekkel foglalkozó irodalom igen szűkös, a szerző így a néhány nyomtatásban megjelent temetési beszédre, lelkészek által írt tanulmányokra támaszkodott. A szerző különböző kiadványokra, tanulmányokra, nyomtatásban megjelent beszédekre alapozott, valamint a kutatás során összegyűjtött saját jegyzeteire, naplójára, illetve azokra az életrajzokra, amiket gyülekezeti lelkészként feljegyzett egy-egy temetés előtt a gyászoló családdal való találkozáskor.

A II. fejezet a módszertant ismerteti. A kutatás során hamar kiderült számára, hogy nagyon kevés anyag van, ami kimondottan a halál teológiai értelmezésével, annak megközelítésével, valamint az ide tartozó eszkatológiai kérdésekkel foglalkozik. Kiderült az is, hogy nincs olyan módszerünk, amivel a temetési szertartásból kiindulva eljuthatunk a halálhoz kapcsolódó teológia vagy éppen teológiák értelmezéséhez, sem fordítva. Éppen ezért a történeti kutatás mellett fontos volt egy teológiai módszertan kidolgozása is. Külön érdekessége ennek a fe-

jezetnek, ahogyan a szerző elmondja, hogy kutatásába miként építette be az évekig tanulmányozott Moreno-féle pszichodramát, illetve ahogyan beavatja az olvasót az interjúk elkészítésének etikai hátterébe.

A III. fejezet az erdélyi temetésről szól, a temetés formai oldalairól, a lelkész és a család szerepéről, a különböző temetéshez tartozó rítusokról. Értelmezi az erdélyi kontextust, a különböző szimbolikus cselekvéseket, amelyek a szertartásban fellelhetők. Ír a halál beálltától az elhantolás végéig nyomon követhető rituális cselekvésekről. Az erdélyi unitárius temetés szerkezete eltér a brit szertartástól, hiszen Erdélyben az egyház által végzett temetési szertartás egy előre meghatározott keretben történik, míg Angliában nincs előre meghatározott szertartási keret. Erdélyben az unitárius egyház írja elő a szertartási rendet: eszerint a temetési szertartásnak három lényeges szempontot kell követnie: 1. a szertartás vigasztalja a gyászolókat, 2. tükröznie kell az egyház felfogását, tanítását a halálról és az ettől elválaszthatatlan örök életéről, harmadszor lehetőséget kell adjon a végső búcsúzásra és a részvét, a tisztelet kifejezésére. Unitárius felfogásunk szerint a temetési szertartás semmilyen szempontból nem üdvszerző cselekedet, következőképpen nem biztosítja az elhunyt személy halál utáni üdvözülését. A temetési szertartás legfontosabb jellemzője inkább az, hogy a halott életé-

re néz, tehát az unitárius lelkésznek a temetési szertartás alatt a halott életéről, a halálon inneni életről kell beszélnie. Az egyház nézőpontjából a temetési beszéd és a rituális cselekvések központi rendezőelve az élet mindenek fölötti tisztelete és az az elhunyt személy életének pozitív értékelése. Így válhat az egyház által előre meghatározott temetési keret személyes rítussá azáltal, hogy az elhunyt személy élet-története képezi a temetési prédikáció középpontját, és nem az egyházi dogmák, tanítások hangsúlyozása bármiféle túlvilági üdvözülésről vagy éppen kárhozatról.

A IV. fejezet az angol temetésekről szól. A lelkész és a család szerepe mellett a fejezet taglalja a temetkezési vállalkozók, illetve az egészségügyi intézmények szerepét is. A brit unitárius temetés sajátossága az ún. „társrendezés”, ahol is a lelkész és a család közösen tervezi meg a szertartás menetét. Angliában ugyanis általános jelenség, hogy a szertartást vezetőik úgy tekintenek a szertartásrendekre, mint a múltban kiadott forrásokra, amelyekből szabadon, igény szerint választhatnak. Mára már kihalt a szertartásrendek hosszú történelmi hagyománya, az a szokás, hogy egy előre megírt szertartásrendet követ a gyülekezet. Ehelyett az 1960-as években készítettek egy listát, amely hat teológiai irányzatot sorol fel, mint ami az unitárius teológiában fellelhető, és – úgymond – elfogadott. Ezt a listát aztán 1997-ben két másik

iránnyal egészítették ki. Ezek szerint az unitárius gyülekezeteken belül az „elfogadott” teológiai irányzatok a következők: keresztény unitarizmus, szabadelvű kereszténység, egzisztenciális unitarizmus, nem krisztocentrikus teizmus, univerzalizmus, humanizmus, valamint a két utólag hozzáadott irány a unitárius pragmatizmus és a new age unitarizmus. Így a temetések is rendkívül színes „teológiai hagyományt” követnek. A felekezetek lelkészei nem minden esetben vállalják nem teista vagy éppen ateista temetések végzését, bár többségük teista teológiai állásponton van, tehát hisz a keresztény Istenben. Mára már egyre elterjedtebb lett, hogy a temetési szertartásba aktívan bekapcsolódik, szerepet vállal, beszél vagy felolvas, esetleg énekel egy olyan személy is, aki az elhunytjának jó ismerőse. Ez annyira népszerű, hogy a temetés előkészítésével megbízottak, a temetkezési vállalkozó vagy éppen a lelkész szakértőkhöz fordul nem egy esetben, hogy a lehető legjobban szerkesszenek meg egy temetési liturgiát. Ez a „társszerkesztésű temetés” talán az unitáriusoknál hangsúlyosabban jelen van, mint más keresztény felekezeteknél, de természetesen nem csak náluk figyelhető meg!

A könyvből megtudjuk, hogy egyre nagyobb az igény az ún. „humanista liturgusok” által vezetett temetések iránt. A Brit Humanista Szervezetnek van egy nyilvántartása a liturgusairól, azaz olyanokról, akiknek van engedé-